

ЕКОЛОГО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті йдеться про еколого-естетичне виховання молодших школярів, визначено основні поняття дослідження, розроблено серію ігор еколого-естетичної спрямованості для дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна культура, естетичне виховання, еколого-естетичне виховання, ігри екологічної спрямованості.

В умовах сьогодення перед людством гостро постали екологічні проблеми: забруднення ґрунтів, повітря, водою токсичними відходами, вимирання десятків видів рослин та тварин, озоніві діри, збереження генофонду та ін. Головною причиною усіх негараздів природи була і є людина. Не усвідомлюючи свого місця у навколишньому природному середовищі, вона шкодить насамперед собі, своїм нащадкам. Ось чому так гостро перед педагогами постає завдання екологічної освіти і виховання молоді, починаючи з найменших школярів, враховуючи їхні морально-психологічні особливості. Молодший шкільний вік сприятливий для екологічного й естетичного виховання дитини, адже самою природою зумовлено соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і суспільства, здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом.

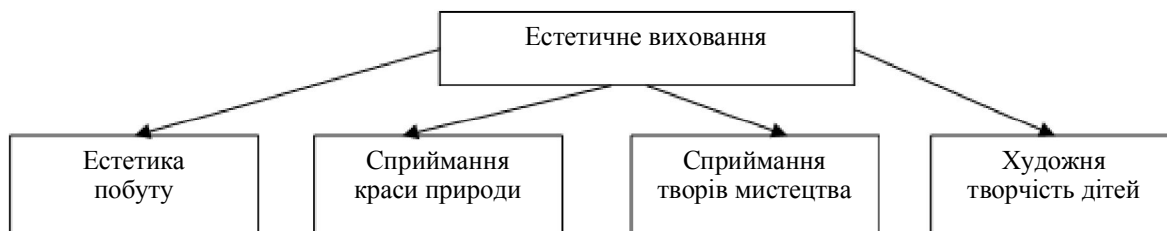
Початкова школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшої бази вивчення природничо-математичного циклу, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини в довіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі, вивчення та дослідження куточків рідного краю. У Державній національній програмі "Освіта" наголошується, що одним із провідних завдань виховання підростаючого покоління є екологічне та естетичне виховання. На цьому наголошують і педагоги, наприклад, Г. Ващенко "Школа має прищепити дітям любов бережливе ставлення й розуміння краси природи. Людина, відірвана від природи, не може жити повним життям, бо саме краса природи є джерелом найчистіших наших радощів" [2: 23].

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати методику формування еколого-естетичного виховання учнів початкових класів у процесі ігрової діяльності.

Проблема естетичного виховання в естетико-педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних педагогів та діячів освіти Е. Водовозової, П. Каптерева, С. Лисенкової, С. Русової, Е. Михевої, К. Ушинського; філософсько-естетичні аспекти цієї проблеми розглядаються в працях Ю. Борева, І. Гончарова, М.Киященка, В.Ядова; психологічні основи естетичного виховання розкрили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л.Виготський, І.Кон, Б.Теплов та інші. Філософи й педагоги (Ю.Борев, О.Буров, В. Вансаалов, Л.Волович, І.Долецька, М.Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиков, Є.Квятковський, М. Лайзеров, А. Макаренко, О.Семашко, В. Сухомлинський, В. Шестакова та ін.) зробили значний внесок у розробку теорії естетичного виховання, насамперед вони визначили основні поняття теорії естетичного виховання.

Так, Б.Лихачов та Є.Квятковський трактують естетичне виховання як цілеспрямований процес формування творчої особистості, котра здатна сприймати і оцінювати прекрасне, довершене, гармонійне в житті, природі, мистецтві, жити і творити "за законами краси", а також розглядають і розкривають зміст основних компонентів структури естетичного виховання [14: 10]. О.Радугін дійшов висновку, що естетичне виховання – це цілеспрямоване формування в людини естетичного ставлення до дійсності. Він вважає, що виховання красою та через красу формує не тільки естетико-ціннісну орієнтацію особистості, а й розвиває здатність до творчості, до створення естетичних цінностей у сфері трудової діяльності, побуту, у вчинках, поведінці і, звичайно, у мистецтві [13: 229].

У педагогічному і психологічному аспектах естетичного виховання, за Г. Ващенко, можна розглядати як естетичне (мистецьке) сприймання і естетичну творчість [1]. Структуру естетичного виховання за Г. Ващенко подано на схемі.

Структура та зміст естетичного виховання

Як бачимо зі схеми, одне з центральних місць у структурі естетичного виховання посідає сприймання краси природи. Розглянемо цей аспект більш докладно. Проблеми формування естетичного ставлення до природи у школярів досліджували як класики педагогічної думки (В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), так і сучасні вчені-педагоги (В. Горошенко, Н. Жестова, Л. Іщенко, А. Кузьмінський, Н. Мойсеюк, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.), методисти (Н. Байбара, О. Біда, О. Варакута, О. Іванова, С. Іващенко, Н. Коваль, І. Коренева, О. Плахотип, Г. Пустовіт, О. Химинець та ін.) тачителі-

практики (Г. Бондаренко, О. Гавриленко, Ю. Рева, Л. Різник, Л. Руденко, А. Степанюк, О. Ткаченко, Н. Хлонь, З. Шевців та ін.).

У процесі становлення особистості з найдавніших часів особливе значення мало естетичне виховання. Здатність відчувати, сприймати, розуміти, усвідомлювати і творити прекрасне – це ті специфічні прояви духовного життя людини, що свідчать про її внутрішнє багатство. Проблема взаємовідносин людини і природи була предметом вивчення в багатьох мислителів різних галузей наукового знання минулого й сучасності. Ще в XVII столітті Я.А. Коменський звернув увагу на природовідповідність усіх речей, тобто на те, що всі процеси в людському суспільстві протікають подібно процесам природи. Цю ідею він розвинув у праці "Велика дидактика". Епіграфом до цієї книги став девіз "Хай тече все вільно, без застосування насильства" [7: 20]. Коменський стверджував, що природа розвивається за певними законами, а людина – це частина природи, отже, у своєму розвитку людина підкоряється тим же загальним закономірностям природи [7: 23].

Найважливіше екологічне положення про невіддільність людини і природи та педагогічну цінність зміцнення гуманних почуттів дитини засобами природи підкреслювали такі великі педагоги як Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф.В. Дістерверг і багато інших мислителів, коли йшлося про виховання в дітей "відчуття природи" як відчуття його позитивного впливу на людину [5].

Не залишилися осторонь від питань еколого-естетичного виховання дітей і вітчизняні педагоги. Так, К.Д. Ушинський зазначав, що пізнання об'єктивного світу неможливе без пізнання екологічних зв'язків, реально існуючих у ньому. Їх вивчення треба розглядати як необхідну умову формування у школярів основ світогляду [11].

Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. "Дітей, що не вмють ще ходити, – писав Г. Ващенко, – треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяєне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи" [2].

"Гадаємо, – писав В. Сухомлинський, – що школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа служила їй. Уже через це ми повинні берегти і поповнювати природні багатства, які маємо" [9].

Як зазначають С.Д. Дерябо та Б.А. Ясвин, еколого-естетичне виховання покликане забезпечити підростаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформувати розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина – частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо охорони та перетворення середовища, виховувати любов до рідної природи, уміння милуватися нею і цінувати її красу [4: 16]. *Екологічне виховання* – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [8: 239]. Іншим визначенням проблему розглядають у більш широкому контексті: *екологічне виховання* – це безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля [4: 21].

Отже, еколого-естетичне виховання починається в ранньому віці дитини й активно продовжується в шкільні роки. Змістові орієнтири еколого-естетичного виховання молодших школярів охоплюють: розуміння краси в навколишній дійсності, природі, як у школі так і за її межами; емоційне сприймання різних видовищ, явищ та об'єктів природи, вияв шанобливого і дбайливого ставлення до них; додержання елементів культури поведінки в природі, екологічної культури. Провідними шляхами й засобами еколого-естетичного виховання в початковій школі виступають: навчання, позакласна робота, природа, уроки праці, мистецтво, фізкультура і спорт.

Методи еколого-естетичного виховання різноманітні. Це, перш за все, безпосереднє спостереження об'єктів природи під час екскурсії, оскільки, будь-яка екскурсія в природу з метою її дослідження, має передбачати й естетичні завдання.

Робота за всіма напрямками виховання естетичної чуйності до природи в молодших школярів вдало поєднуються у грі. Це визначається можливостями гри в розвитку емоційної й пізнавальної сфер дитини. Так, прийняття ігрової ролі потребує занурення в уявну ситуацію, використання чуттєвого досвіду. Наприклад, прийняття ролі якоїсь тварини спирається на ознайомлення з її зовнішнім виглядом, особливостями поведінки, звучанням голосу, умовами життя. За відсутності таких знань школяр, прийнявши роль, змушений звернути увагу на ті властивості, на які раніше не зважав, але які мають суттєве значення для вирішення ігрової задачі. Таким чином гра сприяє розвитку в молодших школярів уміння розрізняти зовнішні виразні властивості природи.

Зважаючи на це, нами було розроблено експериментальну методику еколого-естетичного виховання у грі, для цього було розроблено, адаптовано й класифіковано різноманітні ігри еколого-естетичної спрямованості, які ми розподілили на три групи.

Перша група – ігри, спрямовані на розвиток здатності молодших школярів розрізняти різноманіття зовнішніх виразних властивостей природних об'єктів і явищ.

Друга – ігри, пов'язані із вдосконаленням уміння ставити себе на місце іншого, виявляти співчуття.

Третя – ігри, які сприяють розвитку в школярів сприйнятливості до зовнішньої виразності в природі і здатності виявляти співчутливі реакції стосовно до антропоморфізованих природних об'єктів.

Перша група містила такі ігри: "Кольори", "Яких кольорів більше?", "Відмінки", "Асоціації", "Впізнай по голосу", "Що ти чуєш за вікном?", "Кого (що) тобі нагадують ці звуки", "Хто як рухається", "Зоопарк", "Чарівне листя", "Що змінилось?", "Зайвий колір", "Зайвий звук", "Картина за вікном" та ні. Майже всі запропоновані ігри передбачали виявлення школярами однієї зовнішньої виразної властивості природи. Наприклад, під час гри "Впізнай по голосу" діти після ознайомлення із записами чи імітацією "голосів" природи мали визначити, який природний об'єкт може створювати подібні звуки (група звуків відповідає співу птаха, голосу тварин, шелесту трави і листя, шуму води і

вітру). Гра розвиває здатність школярів розрізняти звук та групи звуків за висотою, силою, ритмічною організацією, тембровим забарвленням, диференціювати звуки природи. Такі ігри розвивають спостережливість, розширюють коло сприйняття естетично цінних об'єктів природи, сприяють формуванню в дітей потреби у спілкуванні з природою.

До другої групи входили ігри: "Визнач настрої", "Дикі та домашні тварини", "Незавершене оповідання", "Незвичайна ситуація", "Озвучення картини" тощо. Вони орієнтовані на формування умінь розрізняти і розуміти емоційні стани товаришів, однолітків, дорослих, пізніше – звірів, птахів, рослин; створювати образи, передавати їх за допомогою різних засобів художньої виразності. Наприклад, гра "Дикі та домашні тварини" спрямована на розвиток здатності виявляти характерне в рухах, особливості поведінки тварин; одухотворення природних об'єктів.

Ігри третьої групи спрямовані на закріплення знань й умінь, набутих під час виконання ігор перших двох груп. Під час ігор "Дивна подорож до лісу", "Гра в лісових мешканців", "Подорож до країни Див" тощо молодші школярі виявляли свою чутливість до природи, здатність до емоційної децентрації, створення образів, естетичної оцінки природних об'єктів і явищ з погляду їх виразності.

При формуванні природничих понять, зокрема під час вивчення теми "Звірі", пропонувалися ігри на кшталт "Хто де живе". Наприклад, на дошці записано дві моделі слів. Хто живе? (Кріт, ведмідь, білка, горобець) Де живуть? (барліг, дупло, гніздо, нірка). Капітани двох команд мусять швидко в першому випадку розселити тварин, в другому – правильно написати назви тварин на дошці. (До таблиці приклеюються поліетиленові кишеньки, куди можна вставити вирізані з картону фігурки тварин).

На уроках з природознавства й охорони довкілля широко використовувалися вчителями такі ігри і вправи, як: *дидактичні ігри* ("Що було б на землі, якби зникли всі рослини? Звірі? Птахи?"); *вправи-тренінги, комунікативні ігри, етичний тренінг* за Н. Шурковою ("Людина поруч", "Конверт життєвих ситуацій", "Корзина грецьких горіхів", "Пропоную-вибираю"), які водночас є і груповою справою і довірливою розмовою про ті проблеми, які заважають дитині, і які вона не в змозі вирішити самотійно. Більшість цих вправ побудовано в практичній техніці "недописаного діалогу", їх ефективність цілком підтверджує справедливості твердження про те, що справжнє життя особистості є доступним лише завдяки проникненню в нього.

Основна мета цих сучасних виховних ігор-вправ – допомогти дітям вдивлятися, прислухатися до об'єктів природи, розуміти їх, вчитися берегти природу, надати звичним повсякденним ситуаціям гуманістичного забарвлення. Уведення таких ігор сприяло формуванню в дітей елементів еколого-естетичної культури. Означені ігри активно застосовувалися учителями в навчальний і позанавчальний час. Зауважимо, що якщо пропонувалася роль мало знайомого об'єкта, спостереження за яким неможливе найближчим часом, школяр намагався творчо переробити отриману, а також наявну в чуттєвому досвіді інформацію. Подібна творча праця сприяла народженню образів, які дещо відрізнялися від реальних об'єктів і є інтуїтивними, іноді фантастичними. Так збагачувався чуттєвий досвід школяра.

Реальні стосунки, що склалися між гравцями, викликали переживання реальних почуттів, потребу в розумінні смаків іншої людини чи об'єкта природи, вияв співчутливих реакцій у взаєминах з іншими, бажання берегти природу, вміння бачити і цінувати її красу. Під час гри почуття, які виникли на основі спілкування з іншими людьми, сприйняття художніх образів, об'єктів і явищ природи, часто переводилися в певну дію. Подібна дія виступала як вияв естетичної чуйності, а також як засіб її формування.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Значний потенціал гри в еколого-естетичному вихованні молодших школярів може реалізуватися лише за відповідної спрямованості роботи педагога та використання певних методів. Уведення ігор сприяє формуванню в дітей елементів еколого-естетичної культури, ефективність використання гри залежить від системи подачі ігрового матеріалу. У подальшому плануємо проведення ігор-змагань, сюжетно-рольових, театралізованих ігор еколого-естетичної спрямованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. "Полтавський вісник", 1994. – Т.1. – 191 с.
2. Ващенко Н.І. З досвіду екологічного виховання молодших школярів / Н.І. Ващенко // Початкова школа. – 1990. – № 8. – С. 40 – 44.
3. Витковская Н.С. Формирование эстетической культуры младших школьников / Н.С. Витковская, А.Б. Щербо, Д.Н. Джола. – К.: Радянська школа, 1980. – 151 с.
4. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, Б.А. Ясвин. – Р.-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
5. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег [под общ. ред. Е.Н. Медынского]. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.
6. Іванова О. Дидактичні ігри як засіб екологічного виховання / О. Іванова // Початкова школа. – 1998. – № 12. – С. 25-26.
7. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения / Я.А. Коменский: [в 2-х т.]. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 656 с.
8. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
9. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 55–206; Т.3. – С. 450-454; Т.4. – С. 377.
10. Ткаченко О. Виховання екологічної чуйності до природи у процесі гри / О. Ткаченко // Початкова школа. – 1998. – № 4. – С. 30 – 32.

11. *Ушинский К.Д.* Педагогические сочинения в 6 т. / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т.1. – 418 с.
12. *Шевченко Г.П.* Эстетическое воспитание в школе: учеб.-метод. пособие / Г.П. Шевченко. – К.: Рад. школа, 1985. – 114 с.
13. Эстетика / Под. ред. А.А. Радугина. – М.: Просвещение, 1998. – 400 с.
14. Эстетическое воспитание школьной молодежи / Под ред. Б.Т. Лихачова. – М.: Высшая школа, 1981. – 178 с.

Подано до редакції 28.03.11
